10 mei 1940
Echec van de neutraliteitspolitiek

✱ ✱ ✱ Met het einde van de Eerste Wereldoorlog op 11 november 1918 brak voor het buiten schot gebleven Nederland ook het einde aan van een niet onprofijtelijk gebleken periode waarin het, ondanks de geldelijke offers die de op voet van oorlog gebrachte krijgsmacht vergde, toch ook nog kans had gezien de eigen beurs terdege te spekken. Terwijl het merendeel der Europeanen jarenlang was blootgesteld geweest aan zware beproevingen, die de bevolking in rouw hadden gedompeld en de economie hadden doen wankelen, had Nederland daarentegen slechts weinige slachtoffers te betreuren. En hoewel er zeer zeker financiële schade was geleden, was er van een rampzalig deficit geen sprake: de Nederlandse handel had, in tegenstelling tot die der belligerenten, ook ondanks de hinder die de oorloggstoestand in de wereld had veroorzaakt, een bloeitijd doorgemaakt.

Dan mocht het waar zijn dat Nederland de sympathie van velen had verspeeld en van verschillende zijden werd gesmaad en gehoond omdat het geen partij had willen kiezen, dat neemt niet weg dat het gros der Nederlanders reden te over had om zich te verheugen over het welslagen van de gevoerde neutraliteitspolitiek, welks baten evident waren. In 1923 kon mr. A. A. H. Struycken, lid van de Raad van State, dan ook in zijn Hoofdtrekken van Nederlands Buitenlands Beleid schrijven dat die politiek nog steeds de beste was:

Zo leeft het glorierijke verleden door in de geest van een volk, dat in het heden volmaakt tevreden is met de bescheiden, ofschoon gerespecteerde plaats die het in de internationale verhoudingen inneemt, stelselmatig zich onthoudt van iedere actieve deelneming aan de grote wereldpolitiek en zelfs in de heftigste conflicten, die voor het staatkundig stelsel van Europa en daarmede tevens voor het lot van Nederland beslissend kunnen zijn, een strenge afzijdigheid en onpartijdigheid zich tot heilige plicht rekent.

In die formulering bleek niets van een pragmatische instelling ten opzichte van het buitenland en evenmin van wat dat zelfde buitenland de neutralen had verweten, namelijk dat zij anderen de kastanjes uit het vuur lieten halen zonder zelf bereid te zijn pal te staan voor hoge idealen en menselijke waarden. De vraag rijst dan ook of het Nederlandse volk inderdaad zijn neutraliteit opvatte als een heilige plicht tot afzijdigheid en onpartijdigheid, dan wel of het die koers alleen maar prefereerde omdat er minder offerbereidheid voor nodig was.

Hoe het ook zij, de „heilige plicht" kon stellig dienen als een aanvaardbaar excuus voor het niet aangaan van enige verplichting tot een mogelijk gezamenlijk optreden wanneer andermaal de vrede in gevaar zou komen. Het was daarom al een hele stap dat Nederland als lid toetrad tot de Volkenbond. Daardoor groeide immers de kans betrokken te raken in mogelijke conflicten die ver buiten de eigen belangensfeer lagen, met name doordat artikel 10 van het grondverdrag aankondigde dat de Volkenbondsraad passende maatregelen zou nemen zodra een der leden zou worden aangevallen of bedreigd. Geen wonder, dat Nederland zich in zekere zin daarvan distantieerde door zich het recht voor te behouden zelf te beoordelen welke oorlogshandelingen wel of niet als wettig zouden worden beschouwd. Dat had meer weg van pragmatisme dan van idealisme en het zag ernaar uit dat de heilige plicht zeker wel eens zou kunnen worden verzaakt als dat beter zou uitkomen.

Jammer genoeg was er echter nauwelijks enige bereidheid tot het aanvaarden van de consequenties die toch onmiskenbaar voortvloeiden uit de positie van Nederland in de wereld, en in West-Europa in het bijzonder. Immers, wie voor zijn bestaansmogelijkheden en voor zijn welvaart zozeer afhankelijk is van nauwe en goede banden met het buitenland, kan zich moeilijk een zelfverkozen isolement veroorloven. Wie dan daarnaast nog de afgunst opwekt van zijn minder bedeelde buren doet er goed aan geen al te zware wissel te trekken op hun gezindheid tot het respecteren van zijn heilige plicht om afzijdig te blijven. En ten slotte, wie een riant huis bewoont dat zich bevindt op de weder-

zijdse naderingsweg tussen twee aartsvijanden, heeft weinig reden aan te nemen dat zijn bloemperken zullen worden ontzien om den wille van zijn vredelievende onpartijdigheid.

Het kon dan ook niet anders of de „heilige plicht" moest wel een hersenschim blijken te zijn. Voorlopig koesterde het Nederlandse volk in de jaren tussen de beide wereldoorlogen nog de rustgevende overtuiging dat in voorkomend geval de geschiedenis zich simpelweg zou herhalen zodat de neutraliteit andermaal gewaarborgd zou blijken. Vrijwel niemand vond het nodig zich ernstige zorgen te maken over de deplorabele staat van het militaire apparaat dat toch eventueel geroepen zou zijn de handhaving van de neutraliteit te helpen verzekeren. Wanneer op gezette tijden de krijgsmacht in de politieke arena werd besproken, betrof dat gewoonlijk niet wat er ter verbetering diende te worden gedaan, maar meestal ging het om de vraag hoeveel er kon worden bezuinigd en waarop. Dat laatste paste voortreffelijk in het streven naar ontwapening.
Hoewel de economische situatie verre van rooskleurig was, waren het niet zozeer daaraan ontleende overwegingen die op ontwapening deden aandringen als wel politieke motieven. Vooral de socialisten, in wier programma de internationale ontwapening een der kernpunten was, oefenden sterke aandrang uit, terwijl het volk met leuzen als „Geen man en geen cent" en met emblemen als het gebroken geweertje werd opgeroepen tot steun aan hen die de krijgsmacht wilden afschaffen.
Het tij daarvoor leek gunstig, toen na het Verdrag van Locarno (1925) en het Briand-Kelloggpact (1928) de Europese naties aanstalten schenen te maken op voet van gelijkheid tot overeenstemming te komen: de Internationale Ontwapeningsconferentie te Genève (1932) opende wijde perspectieven.
Er begonnen echter ook andere stemmen op te gaan. Waarschuwende stemmen, die de idealistische, vaak bepaald naïeve ijveraars voor eenzijdige ontwapening erop wezen dat de weerloze maar al te gemakkelijk een prooi kan worden van de agressor die het brute geweld niet schuwt. Steeds luider klonken die stemmen, in het bijzonder nadat Hitler in 1933 in Duitsland de macht aan zich had getrokken. Verscheidene Nederlanders begonnen zich af te vragen of de jarenlange besnoeiingen op het militaire apparaat niet hadden geleid tot een hachelijke machteloosheid. In Brabant en Limburg herinnerde men zich met enige ongerustheid dat weliswaar in 1914 de Nederlandse landsgrenzen door von Moltke waren gerespecteerd, maar dat von Schlieffens oorspronkelijke plan wel degelijk die beide zuidelijke provincies tot operatiegebied had bestemd.
Zelfs de socialisten moesten geleidelijk aan de gevaren van hun ontwapeningsstreven gaan inzien: de door Hitler in 1935 ingevoerde algemene dienstplicht voorspelde niet veel goeds en de openlijke uitdaging aan de overwinnaars van 1918, in de vorm van de herbezetting van het gedemilitariseerde Rijnland in 1936, bracht het schrikbeeld van een nieuwe oorlog benauwend dichterbij. De drastische wijze waarop het Nazi-regime zijn tegenstanders aan het maatschappelijke verkeer onttrok om hen vervolgens in de concentratiekampen tijdelijk of voorgoed de mond te snoeren, deed tal van linkse politici in de omliggende landen luide roepen om een adequate bescherming. Idealisme en zuinigheid hadden in eendrachtige samenwerking de wijsheid bedrogen en zij die tot dat bedrog hadden bijgedragen maakten nu het meeste misbaar om het ontbreken van de dijk die de bruine springvloed zou moeten keren. Zelfs de SDAP sprak zich uit ten gunste van de noodzakelijke herbewapening — met 1509 tegen 328 stemmen bij de vernieuwing van haar beginselprogramma op 28 februari 1937 — . . . „handhaving van de nationale weermacht bevorderen zolang een internationale ontwapeningsovereenkomst tot het rijk der dromen blijft behoren" . . .

Het was dus zaak de strijdkrachten op peil te brengen, die zo lang waren verwaarloosd en zo doelbewust ontkracht. Dat was zeker geen eenvoudige zaak, want het materieel was sterk verouderd en grotendeels in verval, het personeel was weinig gemotiveerd en de organisatie bevatte eigenlijk slechts opleidings- doch geen parate eenheden. Bij deze moeilijkheden voegde zich nog een extra handicap. Alom in de verontruste democratieën kwam men tot het inzicht dat het vrijwel zeker „vijf minuten voor twaalf" was. En dus trachtte men allerwegen de desastreuze achterstand in bewapening zoveel mogelijk te verkleinen. Uiteraard was dat pogen vruchteloos, want bij de toch al in volle gang zijnde bewapeningswedloop der grote mogendheden moesten de laatkomers wel achter het net vissen. Toen de nalatigen ten langen leste ook op de markt verschenen, konden de wapenfabrikanten al niet meer voldoen aan de schier hyperbolisch toenemende vraag. Voor de neutralen werd dat nog verergerd doordat hun wapenaankopen geen aanleiding mochten geven tot twijfels aan hun strikte neutraliteit. Zij bevon-

den zich in dezelfde positie als de dwaze maagden uit de gelijkenis, die op het kritieke moment het licht van haar niet tijdig bijgevulde lampen zagen verflauwen en die daarom onder ogen moesten zien dat zij niet aan de machten der duisternis zouden kunnen ontkomen.

De krampachtig volgehouden neutraliteitspolitiek belette een economisch gebruik van de schaarse middelen. Om ook maar de geringste schijn van partijdigheid te vermijden was Nederland namelijk genoodzaakt zich naar alle zijden even sterk te weer te stellen. Dat betekende uiteraard een verspilling van krachten in die sectoren waar geen aanval te verwachten was en dientengevolge een aanzienlijk geringere concentratie op een eventueel door een agressor te kiezen zwaartepunt. Het hield eveneens in dat er geen sprake mocht zijn van een vooraf geregelde samenwerking met anderen; een militair verbond was uiteraard geheel en al ondenkbaar.
Het laat zich dan ook begrijpen dat de ter elfder ure begonnen inspanningen niet meer tot het beoogde resultaat — de handhaving van de *status quo* — zouden kunnen leiden. Toen de Duitse oorlogsmachinerie eenmaal in beweging was gekomen, moest het zelfs de hardnekkigste optimisten wel duidelijk worden dat ook het onverdacht neutrale Nederland nog slechts mocht leven „op geleende tijd". Als toevallige bate mocht dan die tijd misschien ietwat ruim uitvallen doordat de Duitse oorlogsleiding er klaarblijkelijk de voorkeur aan gaf het patroon van haar strategische operaties „tegen de klokrichting in" te doen verlopen, maar na Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, Polen, Denemarken en Noorwegen kon het niet anders of ook voor Nederland moest het uur slaan: de hoop op een alsnog eerbiedigen van onze zo zorgvuldig gekoesterde neutraliteit was volslagen ijdel.

Het was maar al te waar wat Shirer in „Opkomst en ondergang van het Derde Rijk" schrijft over de situatie in Europa na de overweldiging van Denemarken en Noorwegen:

Voor de laatste neutrale staten bevatte Hitlers jongste overwinning ook een gruwelijke les. De neutraliteit vormde blijkbaar geen bescherming meer voor kleine democratische landen die zich in een door totalitaire mogendheden beheerste wereld trachtten te handhaven (. . .) Het was hun eigen schuld als ze nu nog blind bleven, als ze weigerden tijdig — voor de agressie een feit was — de hulp van hun goedgezinde wereldmachten te aanvaarden.

De gruwelijke les miste desondanks haar uitwerking. Nederland bleef erop vertrouwen dat de drinkbeker aan ons zou voorbijgaan. Nederland bleef blind — *quos Deus perdere vult, dementat prius* — en klampte zich vast aan een illusie, zoals een man die in een boom klimt om aan een bosbrand te ontkomen. De ontgoocheling was onvoorstelbaar bitter: op 10 mei 1940, om 03.55 uur, sloegen de Duitse legers de droom aan scherven.